

Tarih Söylemi Çevirisini İlgilendiren Sözlüksel Sorunlara İlişkin Bir Durum İncelemesi

A Case Study on the Lexical Difficulties Encountered in the Translation of Historiographical Texts

Yusuf Polat*¹, Murat Keçiş**²

*Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Fransızca Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Kırıkkale, Türkiye
**Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla, Türkiye

ORCID: Y.P. 0000-0001-9234-6643;
M.K. 0000-0001-9776-3976

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Yusuf Polat,

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Fransızca Mütercim-Tercümanlık Bölümü,
Kırıkkale, Türkiye

E-posta/E-mail: yusufpolat@kku.edu.tr

Başvuru/Submitted: 13.12.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
06.01.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
13.01.2023

Kabul/Accepted: 26.01.2023

Atıf/Citation:

Polat, Yusuf, Keçiş, Murat. "Tarih Söylemi Çevirisini İlgilendiren Sözlüksel Sorunlara İlişkin Bir Durum İncelemesi." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 79 (2023): 141-164.
<https://doi.org/10.26650/iutd.2023003>

ÖZ

Bu çalışmada Türk tarihinin belli dönemlerini ele alan tarih yazımı amaçlı metinlerin çevirisinde karşılaşılan sözlüksel düzeydeki güçlükler ele alınmaktadır. Bu amaçla, öncelikle çeviribilimin inceleme konusu olarak girdi kavramı açıklanmakta ve tarih üzerine söylemin de aralarında yer aldığı söylem türleri hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra girdi türü olarak tarih söyleminin genel özellikleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Ardından tarih söylemi, tarihsel söylem veya tarih üzerine söylemlerin çevirisi konusunda yapılmış araştırmalar gözden geçirilmektedir. Buna ek olarak çeviri ediminin çeviribilim açısından tanımı üzerinde durulmakta, girdi ve çıktı arasında çevirmen öznenin konumuna ilişkin kuramsal yaklaşımlar özet olarak sunulmaktadır. Son olarak Fransız tarihçi Fabrice Monnier'in *1916 en Mésopotamie* adlı eserinden hareketle oluşturulan bütüncü üzerinde çözümler yapılarak çevirmen öznenin karşılaşılabileceği sorunlar sıralanmakta ve tarih söyleminin teknik söylem olarak nitelenip nitelenemeyeceği sorusunun yanıtı aranmaktadır. Sorunların çözümüne yönelik görüşler çalışmanın son bölümünde sunulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Tarih Söylemi ve Çevirisi, Çeviri ve İdeoloji, Çeviri ve Sansür, Çevirmen Sorumluluğu, Çeviri Güçlüğü

ABSTRACT

This study discusses the difficulties encountered at the lexical level when translating historiographical texts dealing with certain periods of Turkish history. For this purpose, the paper first explains the concept of input as a subject of study in translation studies and provides information about the types of discourse, including historical discourse. Next, the paper attempts to determine the general features of historical discourse as a type of input and then reviews the research on historical discourse or on the translation of historical discourses. In addition, the article emphasizes the definition of the act of translation in terms of translation studies and presents a summary of the theoretical approaches regarding the position of the translator subject between input and output. Lastly, the paper lists the problems translators may encounter by analyzing the corpus that has been created based on the work *1916 en Mésopotamie* by the French historian Fabrice Monnier and seeks an answer to the question of whether historical discourse can be qualified as a technical discourse. This last section also presents opinions on how to solve the problems.

Keywords: Historical Discourse and Translation, Translation and Ideology, Translation and Censorship, Translator Responsibility, Translation Difficultie

Extended Abstract

This study deals with the lexical difficulties encountered in the translation of historiographical texts dealing with certain periods of Turkish history. For this purpose, the article first explains the concept of input as a subject of translation studies and provides information about the types of discourse, including historical discourse. Next, the article attempts to determine the general characteristics of historical discourse as a type of input and then examines the relevant studies on historical discourse or on the translation of historical discourse. This paper additionally emphasizes the definition of the act of translation in terms of translation studies and summarizes the theoretical approaches regarding the position of the translator as subject between input and output. Lastly, the paper lists the problems that a translator as subject may encounter by analyzing the corpus based on French historian Fabrice Monnier's work titled *1916 en Mésopotamie* and seeks an answer to the question of whether historical discourse can be characterized as technical discourse. The last section of the study presents suggestions for how to solve the problems.

Translation as a process starts with the reception of input for translation purposes. The input can be any written or spoken discourse. Although discourses can be classified in various ways in the linguistics literature, one common classification is the one based on the components of famous communication schema. According to this classification, an individual can produce discourses focusing on the referential, narrative, vocative, relation, metadiscourse, and literary functions of language. Historical discourse is a type of discourse in which the producer describes, narrates, or explains such things as events, people, or places as a type of discourse in which the referential function is predominant. On the other hand, historical discourse can also be characterized as narrative due to how an author's preferences reflect their subjective evaluations from time to time. In addition, the fact that the producer of historical discourse makes stylistic choices specific to artistic discourses such as poetry or short stories regarding a message in order to make the discourse interesting may cause historical discourse to not be considered a discourse bearing scientific quality. Therefore, this study accepts that any discourse can be classified as historical discourse if it is about what happened in the past and if its aim is to convey this event within the framework of the principles and rules of the discipline called history.

As the central agent of the translation process, the translator stands between input and output. According to the most common view, a translator tries to produce an output that is supposed to be equivalent to the input. By doing so, three possible situations may arise depending on their preferences: The translator either remains close to the source text, close to the target text, or tries to remain neutral. In translation history, these translator preferences have been characterized as free, dependent, adequate, and acceptable translation. In addition,

translators and translation scholars are categorized respectively as remaining closer to source-text norms and closer to target-text norms based on their preferences in this regard.

In the literature on translation studies, many studies have been done on the translation of historical discourse, some of which have been conducted by translation scholars and some by historians. When analyzing these studies, they are seen to mention the problems that arise when the translator adheres to the source text completely or when the translator remains far away from the source text. In other words, the tension between the poles of remaining or not remaining close to the source text causes the translator to be confronted with many problems. One of these problems is when the translator is forced to be a part of an ideology based on the lexical choices they make. Another problem is that the meanings and connotations of words change over time. Yet another problem is the misrepresentation of information due to the translator's preferences and continuation of this situation by subsequent translators.

This study uses the document analysis approach, a qualitative research method, to analyze the French historian Fabrice Monnier's work entitled *1916 en Mésopotamie* as a possible input. The lexical level was adopted as the unit of analysis, and answers were sought to the questions of which lexical problems can be encountered in the translation of any text characterized as historical discourse and accordingly and whether historical discourse can be considered as a technical discourse. As a result of the analysis, 345 lexical units that may cause translation problems were identified; 208 (60%) of these items belong to the field of military service. This is not surprising, as the book is about a war that played a decisive role in the course of history. The second group involves geographical terms and has 45 items (13%). Geographical terms are followed by managerial terms, of which there are 23 (7%), followed by 18 (5%) religious terms, 17 (5%) transportation terms, and 11 sociological (3%) terms that were identified. Eight terms (2%) were found to be related to the field of politics, as well as four terms (1%) related to culture, four (1%) to medicine, two to law, two to construction, and one term each to textiles, general names, and proper names, these last three being categorized under the title of "other".

As a result of the analysis of these units, four main findings were obtained. The first of these findings concerns terms that are out of use and have changed in terms of semantic content as a result of time-related changes and transformations at the social level. The second finding is related to things such as military units, administrative units, food, and beverages that are unique to specific societies (e.g., Turkish, French, British, Indian) and mentioned in the text do not overlap in terms of scope, quality, or quantity. The third finding concerns names of places and ethnic communities and has two dimensions: The first dimension is the lack of reliable, up-to-date, and comprehensive sources regarding the names of places, while the second dimension involves how the same names of places are used in very different ways in the literature with regard to non-dictionary sources. The fourth finding concerns

word choices in which the translator is forced into an ideological, religious, cultural, and/or political stance due to author preferences.

The findings and the data in the literature suggest that the lexical problems which may be encountered during the translation of historical discourse are mostly related to concepts that have gone out of use over time, that have changed, that have changed semantically, or that force the translator to adopt an ideological and/or cultural stance. Depending on whether the translator prioritizes the source text, the author, the reader, or the target text, the translator will attempt to produce texts with different qualities while also taking into consideration the expectations of experts. The main variable that determines the translator's preferences within this network of expectations is undoubtedly the characteristics specific to the general readership.

The data of the study reveals the historical discourse to have technical discourse features at the lexical level. As a matter of fact, terms specific to very different fields such as military, geography, sociology, transportation, and administration are encountered in the text. Moreover, a diachronic examination is necessary for finding the equivalents of these terms during a certain period of history. Therefore, a type of input exists that can only be translated with the help of experts and the resources experts produce.

Although the discourse of history clearly has the characteristics of technical discourse, every aspect of the approach adopted in its translation is not the same as those in technical discourses. This is because what is important in the translation of technical discourses is not the style but the content (i.e., information load) of the discourse. As a matter of fact, technical discourses are a type of discourse in which words generally carry a single meaning and subjectivity is not observed. On the other hand, because historical discourses are also narrative, style also becomes important. In addition, due to the different values and connotations historical events have for different nations, an author positions himself according to the text and according to the societies and events mentioned in the text through the author's choice of words. Because this positioning has ideological, religious, cultural, and political implications, the translator produces a target text in line with the expectations and needs of the new target audience with an approach that can be called translation for a specific period. When considered under these conditions, the main concerns for a translator are seen to firstly be to not hide the truth from the reader; secondly to not be a carrier and perpetuator of the author's ideological, cultural, and political prejudices or mistakes; and thirdly and finally to not ignore professional ethics. Another important result of the research is that no reliable data source exists for the names of places and ethnicities that the translators of historical discourse have access to today.

Giriş

Çeviribilim alanyazınında çeviri “bir girdisi (çıkış metni, kaynak metin veya çevrilecek metin), bir çıktısı (varış metni, erek metin, çevrilmiş metin), bir merkezi eyleyeni (çevirmen, uyarlamacı, aracı) bulunan düzenli işlemler dizisi” olarak tanımlanır¹. Çeviribilim araştırmaları, çeviri edimini ilgilendiren olguları zorunlu bileşenlerin kendi aralarında kurulabilecek çift yönlü farklı ilişkiler üzerinden açıklamaya çalışır. Bu araştırma çerçevesinde açıklamak gerekirse, girdi olarak tarih söylemi karşısında merkezi eyleyen çevirmenin çeviri sürecinde karşılaşılabileceği sorunların belirlenmesi ve teknik söylemin sözlüksel boyutuna ilişkin veriler elde edilmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu araştırma çeviribilim açısından girdiyi, merkezi eyleyeni ve süreci ilgilendiren kavramlar çerçevesinde şekillenmektedir. Tarih alanını ilgilendiren metinler söz konusu olduğu için tarih, söylem kavramı söz konusu olduğu için de metin dilbiliminin kimi kavramları kullanılmaktadır.

Girdi Türü Olarak Tarih Söylemi

Çeviri ediminin girdisi olarak söylem, insanın dille iletişim kurmak niyetiyle ürettiği yazılı ya da sözlü her tür dilsel üründür. Yazıya geçirildiğinde, bağdaşık ve tutarlı bir bütün oluşturması koşuluyla metin olarak da adlandırılır. Tarih söylemi ile ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmadan önce sözlüklerde tarih sözcüğüne ilişkin tanımlara bakmakta yarar var. Çünkü *tarih* sözcük olarak çok anlamlıdır. Nitekim TDK Sözlüğünde *tarih* hem *söz* hem *bilim* hem *anlatı* hem *kitap* hem de *ders* olarak tanımlanmaktadır:

“Bir olayın gününü, ayını ve yılını bildiren söz”; “toplumları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan, olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduğu medeniyeti inceleyen bilim”; “bir konuyu geçmiş ve gelişimi içinde inceleyen anlatı”; “tarih kitabı”; “tarih dersi”.

Sözlükteki tanımlardan ikincisi ve üçüncüsü bu çalışma açısından aydınlatıcı görünmektedir. Tarihin bir bilim olduğunu varsayan tanım kabul edildiğinde elimizde herhangi bir metin değil; belli bir yöntemle üretilmiş bilimsel bir metin, dolayısıyla alana özgü terimlerden oluşan ve yazarın kesinlikle görünmediği, nesnel bir dil söz konusu olmalıdır. Üçüncüsü kabul edildiğinde ise belli bir konuyu, örneğin sanatı, tarihsel gelişimi içerisinde ele alan bir anlatı ile karşı karşıyayız demektir. Her iki durumda da nesnellik ile öznellik karşıtlığına dayalı bir ayrım öngörülebilir. Bilimin nesnelliği ile anlatının öznelliği arasında uzlaştırılması mümkün gözükmeyen bir karşıtlık söz konusudur. Çünkü nihayetinde geçmişte olup bitmiş bir olayı, aradan yüz yılı aşkın bir süre geçtikten sonra yeniden anlatmak, anlatıcıya bağlı olarak içinde öznellik barındıracaktır.

1 Mathieu Guidère, *Introduction à la Traductologie*, De Boeck Supérieur, Louvain-la-Neuve 2016, s. 14.

Tarih söyleminin türünü anlatı olarak belirlemek mümkünmüş gibi gözükse de bilimsel metinlere özgü kurallara bağlı olması nedeniyle böyle değerlendirilemez. Nitekim Aksoy tarih söylemini “(...) tıp, mühendislik, fen, hukuk ve edebiyat metinleri dışında kalan (...) psikoloji, sosyoloji, siyaset, kamu yönetimi, felsefe alanlarında yazılan” metinler arasında saymakta; bu yönüyle Katherina Reiss’ın bilgisel, anlatımcı ve işlevsel metin türlerinden üçüne de dâhil edilebileceğini belirtmektedir². Kurmaca anlatıdan farklı olarak, gerçekleşmiş bir olay hakkında bilgiler içermesi, bu yapılırken olayların zamanda oluş sırasına göre belli bir biçimle anlatılması ve son olarak bu iki edimin de sanatsal kaygılarla değil, yararçı kaygılarla ve bilgilendirme amacıyla yapıyor olması sosyal bilimler alanına özgü metinlerin olduğu kadar tarih söyleminin de üç belirleyici özelliği olarak belirlenebilir. Bu son özelliği nedeniyle tarih söyleminin teknik söylem olarak sınıflandırılmasında, çevirisinin de teknik çeviri olarak belirlenmesinde sakınca olmayacağı değerlendirilmektedir. Araştırma ile bu yönde sonuçlar alınabileceği düşünülmektedir.

Jakobson’ın ünlü altı bileşenli (verici, alıcı, bağlam, ileti, oluk, düzgülü) iletişim çizgesinden hareketle sınıflandırıldığında, dilin düzanlamsal, dışavurum veya anlatım, çağrı, ilişki, üstdil ve yazınsal işlevlerine odaklanan söylem türlerinden söz edilir. Tarih söylemi bu açıdan düzanlamsal işlevin, diğer bir deyişle gönderge işlevinin ağırlıklı olduğu bir söylem türü olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu tür söylemi üretenin amacı çoğunlukla betimlemek, anlatmak ve açıklamaktır. Öte yandan, tarih söyleminde yazar veya anlatıcı kendi kişisel duygu durumunu açıklıyorsa, o zaman anlatım işlevinde öznellik ortaya çıkmaktadır. Nitekim anlatı işlevinin baskın olduğu söylemlerde öznelliği yansıtan “(...) kişi adları, sıfatlar sık kullanılır³”. Alıcının doğrudan veya dolaylı olarak bir tutum takınmaya veya bir edim gerçekleştirmeye yönlendirildiği söylem türünde çağrı işlevi egemendir. Reklam söylemlerinde tüketicinin örtük bir biçimde belli bir ürünü almaya yönlendirilmesi ile kullanım kılavuzlarında tüketicinin belli bir aygıtı nasıl kullanacağını söylemesi bu türe örnektir. Tarih söylemi üreticisinin açık veya örtük bir biçimde okurların belli bir tarafta konumlanmasını amaçlaması mümkündür. İlişki işlevi söylem üreticisinin, söylemin alıcıya ulaşıp ulaşmadığından emin olmak üzere olduğu denetlediği işlevdir. Yazıda ya da konuşmada alıcı ile verici arasında iletişim ilişkisinin sürdüğünü denetlemek üzere dilin kullanımı söz konusudur. Tarih söylemi söz konusu olduğunda, kullanılan belli bir terimin *diğer bir deyişle, yani* vb. şeklinde açıklanarak yeniden dile getirme girişimleri, dilin üst dil işlevinin örneklerindedir. Son işlev, iletiye odaklı bir işlevdir. İleti üreticisi, dili sözcüklerle oynamak, sıra dışı kullanımlar, aykırı bağdaştırmalar, şaşırtıcı benzetmeler vb. yapmak üzere kullanmaktadır. Şiirsel işlev olarak da adlandırılmasına karşın, yalnızca şiiri değil; sanatsal üretimlerin tamamını ilgilendirir. Tarih söyleminde yazar, anlatsını ilginç ve çekici kılmak

2 Berrin Aksoy, “Sosyal Bilimler Metinleri Çevirisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/2, 1998, s. 21.

3 Hilmi Uçan, *Dilbilim, Göstergebilim ve Edebiyat Eğitimi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 29.

üzere bu yolu benimseyebilmektedir. Tarih söylemini bütünüyle bilimsel bir söylem olmaktan alıkoyan da olasılıkla bu yönüdür.

Söylemler, üreticiye özgü nitelikler (uzman, amatör vb.) bakımından da sınıflandırılabilir ve bu açıdan, uzman söylemi ve diğerleri olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Uzmanlık söyleminin belirgin özelliği belli bir alana (örneğin hukuk, tıp, sağlık vb.) özgü sözcük, terim ve ifadelerin genel nitelikli diğerlerine oranla daha yaygın kullanılmasıdır. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde çeviriye girdi oluşturan herhangi bir tarih söylemi, yukarıdaki söylem türlerinden birçoğu içerisinde yer alabilmekle birlikte üç temel gerekçeyle diğerlerinden ayrılabilir: Yazarın niteliği, söylemin konusu ve ele aldığı dönem.

Yazarının niteliği nedeniyle her geçmişe ilişkin söylem bir tarih söylemi olarak değerlendirilemez. Örneğin *Orhon Yazıtları* tarihsel değere sahip metinlerdir, fakat tarih metni ya da söylemi olarak kabul edilemez. Benzer biçimde, herhangi bir savaşa tanık olmuş veya içerisinde yer almış bir birey, tarih yazımı niyeti ve yetkinliği olmamasına rağmen, günlüğünde savaşa ilişkin olayları anlatmış olabilir. Bu metinler ancak daha sonra amacı tarih yazmak olan belli niteliklere sahip bireyler tarafından dayanak olarak kullanıldığında, ancak kaynak veya belge niteliği taşıyabilir. Bu tür söylemler için tarihsel belge nitelimesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Herhangi bir söylemin, hakkında olduğu şey geçmişte olup bitmiş ve amacı, tarih adı verilen bilim dalının ilkeleri ve kuralları çerçevesinde bu olayı aktarmak ise tarih söylemi olarak sınıflandırılması mümkündür. Bu bakımdan tarihin herhangi bir dönemindeki herhangi bir olayı belli bir yöntemsel yaklaşım doğrultusunda anlatan her söylem bir tarih söylemi olarak nitelenebilir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu uzmanı bir tarihinin konuya ilişkin herhangi bir söylemi tarih söylemidir.

Girdi ve Çıktı İlişkisinde Çevirmenin Konumu

Girdi ile çıktı arasında konumlanan çevirmen, girdinin eşdeğeri olduğu varsayılan bir çıktı üretmeye çalışır. Girdi ile çıktının bu aşamadaki ilişkisi varoluşsal bir ilişkidir; çünkü gerçek, somut, var olan kaynak dil söylemi olarak girdiden yola çıkan çevirmen bu girdinin bir değişkesi olarak kendi bireysel çeviri önerisini oluşturmaya çalışmaktadır. Bu yolda çevirmenin seçenekleri sınırsız değildir. Tercihleri kaynak metne veya erek metne yakın durmasına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Kaynak metne yakınlık yazarı, erek metne yakınlık ise okuru öncelemek anlamına gelir.

Walter Benjamin sanat yapıtları ile çevirilerinin ilişkisi konusundaki değerlendirmesinde, çevirilerin sanat yapıtlarının yaşamlarını sürdürme hizmetini yerine getirdikleri düşüncesine

karşı, çeviri ürünlerin varlıklarını özgün yapıta borçlu olduklarının altını çizer⁴. Düşünüre göre, kaynak metin ile erek metnin ilişkisi aynılık veya benzerlik ilişkisi değildir. Düşünürün deyişiyle, çeviri ürün özgün metnin *ikinci yaşamıdır*. Bu ikinci yaşam için de özgün metnin oluşturulmasından sonra başkalaşım gerçekleşmesi gerekir. Çeviri işte bu başkalaşımın sonucunda ortaya çıkan ürün olup⁵, “özgün yapıtta içerik ve dil, örneğin yemişin etli bölümüyle kabuğu gibi belli bir bütün oluşturur; oysa çeviri dili, içeriği geniş kıvrımlı, bol bir kral giysisi gibi sarar”⁶.

Friedrich ise Aziz Hieronymus’un Tevrat’ı Yunancadan Latinceye çevirirken uyguladığı yaklaşımda belirleyici olanın erek dil olduğunu belirtir⁷. Bu yaklaşımda kaynak dil *tutsak* olarak nitelenerek küçümsenirken, çevirmen yüceltilerek *fatih* olarak nitelenmektedir. Çeviri burada “yabancı bir dilin kendine özgü özelliklerinin erek dilin özellikleriyle yeniden üretilmesi” olarak görülmektedir. Friedrich, Aziz Hieronymus’un bu bakış açısını, çevirmenin kendi dili aracılığıyla yabancı dildeki anlam üzerinde egemenlik kurması, anlamı kendine mal etmesi, dolayısıyla Latin emperyalizmini temsil etmesi şeklinde yorumlamaktadır⁸. Aynı döneme ilişkin çeviri yaklaşımında girdi ve çıktı ilişkisi “yarış” kavramıyla açıklanmaktadır. Çeviri ürününü oluşturan çevirmenin amacı erek metni nitelik bakımından aşmak olduğu için, sonuçta kaynak metin yalnızca bir “esin kaynağı” işlevi görmektedir⁹. Bu tercih özgün metnin büyük ölçüde farklılaştırılarak aktarılmasıyla sonuçlanmaktadır. Yine bu seçimin bir sonucu olarak özgün metnin yazarına ait bir ruh ve biçemden söz edilemezken Fransızcaya da “yeni bir düzyazı türü” tanıtılmış olmaktadır. Çevirmen kendini büyük ölçüde özgür hissetmekte, yazarın içeriğini kendisine mal edebilmekte, biçimini de kökünden değiştirebilmektedir¹⁰.

Dobossy, János Sylvester’e dayanarak, XV. yüzyıldaki *özgür çeviri*, XVII. ve XVIII. yüzyıldaki bütünüyle kaynak metne *bağımlı çeviri* yaklaşımlarına karşılık Romantik yazarların özgür çeviri yaklaşımları arasında dönemsel olarak gidiş gelişler olduğunu vurgulamakta, XX. yüzyılda filolojik kesinlik ile sanatsal özgürlük arasında uyumlu bir birleşimin gözetildiğini belirtmektedir¹¹. Aynı şekilde Popoviç iki dizge arasında kalan çevirmenin “özgün metnin ‘normu’nu koruma” çabasını öne çıkarırken iki dizgenin farklılığına bağlı olarak ortaya çıkan kaydırmaların çevirmenin “özgün metnin anlamsal özünü aktarmaya çabalamasından”

4 Walter Benjamin, “Çevirmenin Görevi”, çev. A. Cemal, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 27.

5 Benjamin, a.g.m., s. 28.

6 Benjamin, a.g.m., s. 30.

7 Hugo Friedrich, “Çeviri Sanatı Üzerine”, çev. Ayşenaz Koş - Melike Yılmaz, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 78.

8 Friedrich, a.g.m., s. 78.

9 Friedrich, a.g.m., s. 78.

10 Friedrich, a.g.m., s. 79.

11 László Dobossy, “Sanat Yapıtı ve Estetik Araştırmalar Konusu Olarak Çeviri”, çev. Sema Rifat, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 84.

kaynaklandığını ileri sürer¹². Paz ise çeviri olsun olmasın her tür metnin *biricik* olduğunu belirtir¹³. Dil dizgesinin bir gösterge dizgesi olarak çeviri edincini içerdiği düşüncesinden hareketle özgün olduğu düşünülen metnin de dil dışı dünyayı dilin dünyasına çevirdiğini savunmakta, bilinen anlamda çevirininse işte bu sonuncuyu gerçekleştirirken bütünüyle tek ve özgün bir ürün oluşturduğunu düşünmektedir¹⁴.

Girdi ile çıktı arasındaki ilişkide çevirmenin girdiye ya da çıktıya yakın durması çeviri tercihlerini yaparken birinin lehine diğerini göz ardı etmesi ya da tam tersi biri aleyhine diğerine öncelik tanınmasıdır. Toury bu tür durumlar için kaynak dile yakın durulması durumunda ortaya çıkan çeviriyi *yeterli*, erek dile yakın durulması durumunda ortaya çıkan çeviriyi ise *kabul edilebilir* çeviri olarak tanımlar. Çevirmenin kaynak metni öncelemesi ve tercihlerinde ona bağlı kalması *yeterli* bir çeviriyle, erek metni ve tercihlerini ona ilişkin ölçütler çerçevesinde belirlemesi *kabul edilebilir* bir çeviriyle sonuçlanmaktadır¹⁵.

Ladmiral, Toury'nin yukarıda dile getirdiği kaynak veya erek metne yakınlığa dayalı çeviri tercihi sınıflamasını iki tür çeviri biçimi tanımlayarak yapmaktadır¹⁶. Birinci çeviri biçimi *kaynak-metincilerin* tercihi olup Ladmiral'e göre bu tür çevirmenler “dilini gösterenine bağlanırlar ve kaynak dile ayrıcalık tanırırlar”. Ladmiral'in *erek-metinciler* olarak adlandırdığı çevirmenlerse “göstereni vurgulamazlar”, “anlam, erek dile özgü olanaklardan yararlanılarak çevrilecektir”¹⁷. Ladmiral'in bu açıklaması Saussure'ün gösterge kavramı içerisinde yaptığı gösteren ve gösterilen ayrımına ek olarak dil ve söz ayrımına dayandırılan bir açıklamadır. Ünlü çeviribilimci gösterilen ile anlam arasında da ayrım yapmaktadır. Gösterileni durağan dilsel anlam, diğerini ise hareket halindeki sözün yani söylemin anlamı olarak açıklamaktadır. Erek-metinciler işte bu hareket halindeki sözün anlamını çevirirken temel araçları erek dilin olanaklarıdır¹⁸. Ladmiral'in sözünü ettiği tartışma aslında dinsel metinlerin çevrilip çevrilemeyeceğine ilişkin tartışmaya kadar uzanan bir artalana sahiptir. Tanrı kelamının çevrilemeyeceği veya en azından çevrilecekse de sözcüğü sözcüğüne çevrilmesi gerektiği yönündeki dinbilimsel tartışma bu kez de yazınsal bir metnin yazarının biçimine sadık kalma kaygısı olarak kendini göstermektedir. Ladmiral kaynak-metincileri bilinçsiz olmakla suçlarken, “her kaynak metin (ya da kalkış metni) kutsal bir metin olarak

12 Anton Popoviç, “Çeviri Çözümlemesinde ‘Değiş Kaydırma’ Kavramı”, çev. Yurdanur Saylam, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri (bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 88.

13 Octavio Paz, “Söz Sanatı ve Söze Bağlılık Açısından Çeviri”, çev. Ahmet Cemal, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri (bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 99.

14 Paz, a.g.m., s. 99.

15 Gideon Toury, “Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü”, çev. Arzu Eker, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri (bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 155.

16 Jean-René Ladmiral, “Genel Çeviribilim Sorunları”, çev. M. Rifat, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri (bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 142-143.

17 Ladmiral, a.g.m., s. 142-143.

18 Ladmiral, a.g.m., s. 142-143.

kullanılmaya yatkındır” der¹⁹. Çevirmenin kaynak metne bağlılığını *metinsel ütopya* olarak niteleyen Ladmiral’in reddettiği düşünce çeviriyi “özgün metnin yinelemesi” olarak gören, bu nedenle çevirmeni özgün metinden uzaklaştığı için kınayan eleştirel yaklaşımdır. Dolayısıyla girdi çıktı ilişkisinde özdeşliği, aynılığı, benzerliği, eşdeğerliği vb. reddeden bir yaklaşımı benimser. Bu durumda sorulması gereken soru girdinin aynısı, benzeri, eşdeğeri vb. olmayan çıktının ne olarak adlandırılacağı veya konumlandırılacağıdır. Bu doğrultudaki en doğrudan yanıt son dönemin en çok tartışılan kuramı Skopos’u geliştirenlerden biri olan Vermeer’den gelmektedir. Ünlü kuramcı, kaynak metin ile erek metin arasında biçim ya da işlev bakımından bir eşdeğerliğin söz konusu olamayacağını belirtir²⁰. Bu aşamada kimi araştırmacılara göre, temel uğraşı çeviri edimi olan “çevirmenlik metin yazarlığıdır”²¹. Diğer bir deyişle, çevirmen bir yandan metni alımlarken, bir yandan da üretirken metin yazma konusunda uzman olması beklenmektedir. Bu yönüyle çevirmen gerek kuramsal gerekse uygulama düzeyinde bilgi sahibi olmak ve yalnızca kaynak metne bağlı metin aktarıcısı değil, yeni metin yaratan bir üretici konumuna çıkmak zorundadır.

Araştırma Geçmişi

Tarih ile çeviri ilişkisini çeşitli yönleriyle ele alan birçok çalışma bulunmaktadır²². Bunlardan bir bölümü tarihçiler tarafından yapılmış çalışmaların bir bölümü çeviribilimciler tarafından yapılmıştır. Türk tarih uzmanlarından Ortaylı, tarih yazıcılığı geleneklerini ele aldığı çalışmada, tarih bilinci, tarih incelemesi ve çeviri arasındaki ilişkiyi açıkça dile getirmektedir²³. Araştırmacıya göre, “tercümeden ve metin incelemesinden vazgeçilmesi” sırasıyla önce tarih bilincinin, ardından tarih incelemesinin, son olarak bir toplumu değerlendirmenin “dumura uğraması” sonucunu doğurmaktadır. Ortaylı’nın altını çizdiği birinci sorun Yunancadan yapılan çevirilerin XX. yüzyıl başında bile sınırlı olması, ikincisi çevirilerin kaynak dilden değil, Fransızcadan yapılmış olması²⁴, üçüncüsü yapılan çevirilerin *gerçek ve ilmi çeviri* olmamaları, son olarak tarih kaynaklarının bilinmemesi, bilinenlerin çevrilmemesi, dolayısıyla da kullanılmamasıdır²⁵.

19 Ladmiral, a.g.m., s. 142-143.

20 Hans J. Vermeer, “Çevirinin Doğası-Bir Özet”, çev. Şebnem Bahadır - Dilek Dizdar, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 169.

21 Esra Birkan-Baydan, “Çeviri Eğitiminde Çeviri/Çevirmenlik Edinci: Problem Çözme ve Karar Verme Konusunda Bir Farkındalık Uygulaması”, *İ.Ü. Çeviribilim Dergisi*, 7 (2013), s. 110.

22 Michel Buttiens, “Les Documents parlementaires: jusqu’à quel point les traductions de documents historiques ont-elles en elles-mêmes une historique?”, *Meta*, 3/49 (2004), s. 475-480; Tuğba İsmailoğlu Kacı, “Hammer Tarihi’nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2016), s. 262-279; İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011; Nancy Senior, “Of Whales and Savages. Reflections on Translating Louis Nicolas’ Histoire naturelle des Indes occidentales”, *Meta*, 3/49 (2004), s. 462-474; A. B. Karadağ, “Çeviri Yoluyla Geçmiş, Şimdi ve Gelecek Arasında Köprüler Kurmak”, *Çeviribilimde Araştırmalar*, ed. S. Taş, Hiperlink Eğitim İletişim Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 31-58.

23 Ortaylı, a.g.e., s. 66.

24 Ortaylı, a.g.e., s. 70.

25 Ortaylı, a.g.e., s. 155.

Türkiye kaynaklı çalışmalarda tarih söyleminin çevirisine ilişkin başka çarpıcı sonuçlar da dikkat çekmektedir. Bu çalışmalardan biri Kacırcı tarafından yapılmış olup araştırmacı, Baron Joseph Hammer-Purgstall'ın XX. yüzyılın başlarında Türkçeye çevirisi yapılan *Hammer Tarihi* adıyla da bilinen *Osmanlı Devleti Tarihi* adlı yapıtının çevirileri üzerinde yaptığı değerlendirmelerde, kaynak metin yazarının çeviriden memnun olmaması, çevirmen Hellert'in yapıtı çarpıtması, Almancadan Fransızcaya çevirirken kimi bölümleri çevirmemesi, kendi kişisel yorumlarını sanki Hammer'ın metniymiş gibi metin içerisinde vermesi gibi sorunlara vurgu yapmaktadır²⁶. Kacırcı, aynı yapıtı Fransızcadan Türkçeye çeviren Mehmet Ata Bey'in de Hellert'in metnini sadık bir biçimde çevirmesi nedeniyle Hellert'in yaptığı çeviriye bağlı hata ve sorunların olduğu gibi Türkçe metne aktarıldığını belirtmektedir²⁷. Dolayısıyla, Kacırcı'nın en fazla vurguladığı çeviri sorunları yapıtın çevirinin çevirisi olarak üretilmiş olması, Hellert'e ait değerlendirmelerin yazara aitmiş gibi görünmesi, Hammer Türkler hakkında olumsuz ifadeler kullanmaktan kaçındığı halde Hellert'in bu yönde ifadeler kullanması (wider die Türken; küffar aleyhine) şeklinde sıralanmaktadır²⁸. Öte yandan, bütün girişimler arasında Hammer'ın metnin çevirisine yönelik girişimlerden en başarılısı olarak değerlendirilen çevirmen Mehmet Ata Bey'in yaptığı çeviride çevirmenin müdahale etmemesi nedeniyle tutumuna ilişkin şu değerlendirme dikkat çekicidir: "Ata, esere son derece sadık kalmış ve Hammer'ın tarafsızlığını kaybettiği yerlerde müdahale etmemek için vatanperver duygularını bastırmaya çalışmıştır"²⁹. Bu son örnek, çevirmenin yazara müdahale ettiği veya etmediği her durumun kendine özgü bir sonuca yol açtığını göstermesi bakımından önemlidir.

Eski Oğuz Türkçesi'nde yazılmış tıp ve eczacılık metinlerinin günümüz Türkçesine çevirisini incelemiş olan Doğan bu tür çevirilerdeki sorunları çeviri metinlerden hareketle oluşturuldukları için Grekçe, Latince vb. dillerden ödünçlenmiş sözcüklerin bulunması; sözcüklerin olağan anlamlarının dışında kullanılması; Arapça ve Farsçanın etkisi nedeniyle anlaşılmasının güç olması şeklinde sıralamaktadır³⁰.

Türkiye dışında çeviribilim alanyazımında tarih çevirisine ilişkin metinler incelendiğinde, konunun kimi yönleri öne çıkmaktadır. Bu yönlerden ilki, tarihe bakış açısında, toplumda ve dilde meydana gelen değişikliklerin tarihsel metinlere yansımalarıyla ilgilidir. Örneğin Buttiens iki dilli bir toplumun yaşadığı Kanada'da *parlamento belgelerinin* çevirisi ile ilgili değerlendirmesinde, tarihe bakışta ve sosyolojide meydana gelen değişikliklerin tarihsel metinlere yansıyor yansımadığını sorgulamaktadır. Buttiens aynı ülkede tarihi yansıtma

26 Kacırcı, a.g.m., s. 269.

27 Kacırcı, a.g.m., s. 270.

28 Kacırcı, a.g.m., s. 274.

29 Kacırcı, a.g.m., s. 274.

30 Şaban Doğan, "Tarihî Tıp Metni Çalışmalarında Karşılaşılan Sorunlar Üzerine", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (2006), s. 257.

biçiminde değişiklik olduğunun altını çizmekte, kendilerinden öncekilere göre daha iyi eğitim gördüklerini ileri sürdüğü çağdaş tarihçilerin “(...) içinde yaşadıkları toplumun ideolojisine göre tarihi yeniden yorumlayabileceklerini” belirtmektedir³¹. Araştırmacı konuyu açıklığa kavuşturmak üzere Kanada bağlamında bir zaman yerliler için kullanılan ve *vahşi* anlamına da gelen *sauvage* sözcüğünün bugün kullanılmayışı ve yerine *yerli* anlamına gelen *Indiens*’ın kullanılmasını örnek olarak göstermektedir.

Tarih söylemi konusunda görüş belirtmiş olan diğer bir uzman olan Senior çeviribilim alanında sıkça tartışma konusu olan kaynak metne bağlılık ile erek okur kitlesinin gereksinimlerini göz önünde bulundurmaya dayanan çeviri yaklaşımları arasındaki gerilimi vurgulamaktadır. Senior buna ek olarak tarihsel süreçte değişime uğrayan veya yazar tarafından yanlış kullanılan yer adlarından³², bazı sözcüklerin çevirisinde, XVII. yüzyılda kullanılan dil ile dönemin yazını konusunda ileri derecede bilgi sahibi okurların bile *şahin yetiştiriciliği* gibi uzmanlık gerektiren konuları³³ anlamakta güçlük çekeceğinden, ayrıca özgün metin yazarının yerli halklardan söz ederken kullandığı yerel ve genel adlandırmalarda farklılıklar bulunmasından, *sauvage* (*vahşi, yabani*) ve *barbare* (*barbar*) gibi nitelermelerin çağrışımlarının zamanla olumsuzlaşması, yazarın da sözcükleri yansız bir biçimde kullanmasına rağmen bugün öyle çevrilmesi durumunda olumsuz çağrışımlı nitelermeler kullanıldığının düşünülmesi gibi sorunları sıralamaktadır. Senior araştırmacının yazıldığı dönemdeki çevirmenleri, yayıncıları ve okurları söz konusu metinleri kendi üretildikleri entelektüel ve dilsel bağlamına oturtarak anlamaya çağırılmaktadır.

Tarih metinlerinin çevirisine ilişkin olarak Ozanam’ın dile getirdiği diğer bir konu aynı metinlerin zaman içerisinde meydana gelen değişiklikler göz önünde bulundurularak ve çevirmenlerin ideolojik tercihlerinden arındırılarak asıl anlaşılması gereken metni sunmak amacıyla yeniden çevrilmesi gerektiğidir³⁴. Araştırmacıya göre, Yunan ve Latin dünyası hakkındaki birçok bilginin kaynağı durumundaki Plutarkhos’un *Vies parallèles*’inde yer alan “özellikle kurumlarla ilgili olan bazı terimler” çevirmen Amyot otorite kabul edilerek okurlara dayatmacı bir yaklaşımla aktarılmıştır. Bunun bir sonucu olarak, Ozanam’a göre, XVI. ve XVII. yüzyıl okurları Amyot’unun ve onunla aynı çeviri anlayışına sahip diğer çevirmenlerin sunduğu Plutarkhos’u benimsemektedir³⁵.

Ozanam sözü edilen dönemdeki eserlerin çevirmenlerinin benimsediği iki ana yaklaşımdan söz etmektedir. Birinci yaklaşım 1559 yılında *Vies parallèles*’i ilk defa çeviren Amyot’unun, ikinci yaklaşım ise ondan iki yüz yıldan daha fazla bir süre önce Titus Livius’u çeviren Pierre

31 Buttiens, a.g.m., s. 447.

32 Senior, a.g.e., s. 464.

33 Senior, a.g.e., s. 466.

34 Anne-Marie Ozanam, “Traduire et retraduire les textes de l’Antiquité gréco-latine”, *Traduire Revue française de la traduction*, 218 (2008), s. 17.

35 Ozanam, a.g.m., s. 18.

Bercheure'ün yaklaşımıdır. Bercheure yapıtın yabancı niteliğini korumuş, birçok Romence sözcüğü çevirmemiş, oldukları gibi aktarmayı tercih etmiştir. Amyot ise Bercheure'ün aksine çevirdiği yapıttaki Yunan Latin Antik döneminin yabancı niteliğini azaltmakta çağının okur kitlesi tarafından anlaşılacak biçimde kendi çağının sözcükleriyle çevirmektedir³⁶. Yani geçmişteki bir çağı kendi sözcükleriyle çevrildiği çağa getiren Bercheure'ün yaklaşımı ile onun tam karşısında geçmişteki bir çağı çevrildiği çağın sözcükleriyle güncelleyip yeniden oluşturarak aktarmaya dayanan Amyot'nun yaklaşımı söz konusudur. Ozanam, Amyot'nun bu yaklaşımı nedeniyle tarihsel gerçeklikle ilgisi olmayan ışıltılı ve hayranlık duyulan bir Antik dönem yaratıldığının altını çizmektedir³⁷. Araştırmacı örnek olarak *aulos* adı verilen ve Amyot'nun *flûte* karşılığıyla çevirdiği enstrümanı vermektedir. *Aulos* olağan koşullarda çift borulu olduğu ve flüte pek benzemeyen bir ses çıkardığı halde bu şekilde çevrilmesi, enstrümana ilişkin özelliklerin silinmesine, ayrıca “doğulu ve sert antik dönem müziği” hakkında yanlış izlenimler edinilmesine yol açmıştır³⁸. Ozanam sözcük seçimlerine bağlı olarak çeviri yapmayı *yorumlamak* ve *taraf olmak* ile eşdeğer görmektedir. Örneğin *démagogos* çevrilirken halkı “gütmesini bilen”, “halk partisinin başkanı”, bugün sözcüğün yüklediği olumsuz ve aşağılayıcı çağrışımlı *démagogue* olarak çevrilmesine göre ideolojik, siyasi ve ahlakî bir tercih yapılmaktadır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki Ozanam özgün terimlerin olduğu gibi korunması durumunda, anlaşılması mümkün olmayan bir çeviri ürününün ortaya çıkabileceği riskinden söz etmektedir³⁹. Araştırmacı, anlaşılabilirliği artırmak amacıyla bu durumlarda çevirmenin zorunlu olarak açıklayıcı notlara başvurduğunu da aynı uyarı içerisinde hatırlatmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden belge çözümlemesi yaklaşımı kullanılmaktadır. Yıldırım ve Şimşek'e göre, “döküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar”⁴⁰. Anılan yöntemde, araştırmacılara göre, “sözcük, tema, karakter, cümle veya paragraf, madde ve içerik”, çözümleme birimi olarak belirlenebilmektedir. Bu çalışma bağlamında Fabrice Monnier'nin *1916 en Mésopotamie* adlı yapıtı çeviriye konu edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek çeviri sorunları bakımından çözümlenmektedir. Çözümleme birimi olarak sözcük benimsenmiş olup sözdizimi ilgilendiren tümce düzeyindeki birimler inceleme dışı bırakılmıştır. Belirtilen yöntem çerçevesinde yürütülen çalışma ile tarih hakkındaki bir söylemin çeviri sürecinde, ele alınan konuya bağlı olarak hangi sözlüksel sorunlarla

36 Ozanam, a.g.m., s. 18.

37 Ozanam, a.g.m., s. 18.

38 Ozanam, a.g.m., s. 19.

39 Ozanam, a.g.m., s. 23-24.

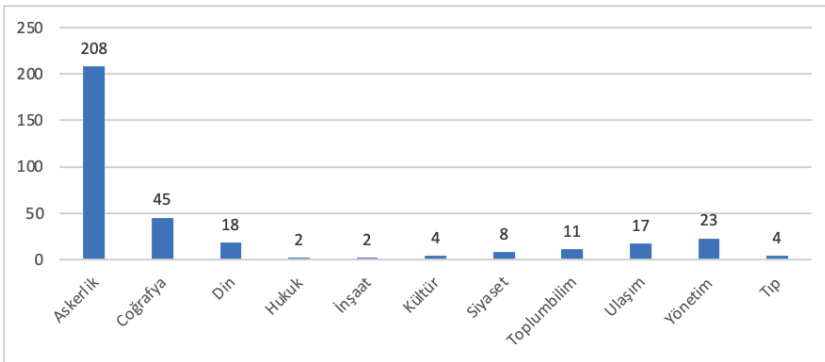
40 Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara 2008, s. 187.

karşılaşılabileceği, buradan elde edilecek soru ile tarih söyleminin teknik söylem olarak nitelenip nitelenemeyeceği sorularının yanıtı aranmaktadır.

Verilerin Çözümlemesi

Tarih söylemi olarak sınıflandırılan metinlerin çeviri sürecinde karşılaşılabilecek sorunlardan ilki sözlüksel düzeydedir. Bu düzeydeki çeviri birimlerini terimler, eşdizimli sözcükler, deyimler ve atasözleri şeklinde sıralamak mümkündür. Belirtilen sözcükler, diğer söylem türlerinden farklı olarak, her alana ait olabilmektedir. Diğer bir deyişle, hukuk alanına ait bir metinde alana özgü terimlerin yer alması doğal bir sonuçken, başka alanlara ait terimlerle fazlaca karşılaşmaz. Fakat tarih söylemi olarak belirlenen söylemde ele alınan konuya bağlı olarak çok farklı alanlardan sözvarlığıyla karşılaşmaktadır.

Örneğin bu çalışmada veri kaynağı olarak kullanılan kitapta yer alan ve güçlük yaratabileceği düşünülen sözlüksel birimlerden hareketle oluşturulan bütünce 345 öge içermektedir. Bu öğelerden 208'i (%60) askerlik alanına aittir. Bu da çok şaşırtıcı değildir, çünkü kitabın konusu tarihin akışında belirleyici bir rol oynamış bir savaşı anlatmaktadır. İkinci sırada coğrafya terimleri gelmekte olup bunların sayısı 45'tir ve %13'lük bir orana karşılık gelmektedir. Coğrafya terimlerini yönetim terimleri izlemekte olup bunların sayısı da 23 olarak belirlenmiştir. Bu sayının oransal karşılığı %7'dir. Bu alanlara özgü terimlerin ardından 18 terimle din (%5), 17 terimle ulaşım (%5) alanları gelirken, toplumbilim alanından da 11 terim (%3) belirlenmiştir. Siyaset alanına ilişkin terim sayısı 8, oranı %2 olarak belirlenmiştir. Bunların dışında kültür (4; %1), tıp (4; %1), hukuk (2; %1), inşaat (2; 1) ve diğer başlığı altında toplanan tekstil, genel ve özel ad alanlarından 1'er öge belirlenmiş olup oransal karşılığı %1'dir.

Şekil. Çeviride güçlük yaratabilecek terimler ve alanlara göre dağılımı

Askerlik alanına ait 208 terimden önemli bir bölümü rütbe (37) ve silah, donanım ile cephane (36) adlarıdır. Onları sırasıyla rütbe (37), birlik (29) ve mekân (27) adları izlerken askerlik sınıfı (9) ve ulaşım (8) araçlarına ilişkin adlar da yer almaktadır. Bu sözcüklerin

dışında 17 eylem, 39 ad, 3 belirteç ve 1 sıfat askerlik alanını ilgilendiren sözcükler arasında sınıflandırılmıştır. Son olarak, komutanlık adı (1) ve yiyecek (1) adı olarak veri tabanında yer alan ve güçlük yaratabileceği düşünülen bazı sözcükler belirlenmiştir.

Askerlik terimleri arasında yer alan rütbelerin veya belli asker sınıflarını nitelenecek üzere kullanılan adların çevirisi ciddi bir araştırmayı gerektirmektedir. Nitekim Enver Paşa'nın 21 Ekim 1914'te atandığı ve *vice-généralissime* olarak verilen görev sözlüklerde veya internet kaynaklarında çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla bulunamamış, ancak o döneme ilişkin metinler incelenerek *başkomutan vekili* karşılığı bulunabilmiştir. Bunun dışında, *kaymakam* gibi tarihsel süreçte askerî rütbe (albay, yarbay veya bazen yüzbaşı) iken günümüzde yönetsel bir unvana dönüşmüş bulunan rütbelerin doğru karşılıkla kullanılabilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Birlik adları da benzer bir biçimde zaman içinde değişmiş olması veya birden çok karşılıkla çevrilebilecek olması nedeniyle sağlam bir araştırma ve kaynak ihtiyacı doğurmaktadır. *Manga* veya *müfreze* anlamında kullanılabilen *escouade* ve *peloton*'un Türk ve Fransız ordularında farklı sayıda asker içeren birlikler olması çevirmeni kimi açıklamalar yapmak durumunda bırakabilmektedir. Çevirmen akışkan bir metin elde etmek üzere yaklaşık olarak denk sayılabilecek sözcükleri tercih edebileceği gibi belli bir seçeneği kullanıp özellikle uzmanlar tarafından eleştirilme veya yanlış anlaşılma riskini ortadan kaldırmak üzere çevirmenin notuyla aradaki farklılıkları açıklayabilmektedir.

Askerlik terimlerine ilişkin diğer bir sorun yazarın seçimine bağlı olarak ortaya çıkan ideolojik konumlanma sorunudur. Örneğin *irréguliers* için *başbozuk* veya *çapulcu* gibi ortalama okur tarafından farklı algılanabilecek seçenekler söz konusu olabilmektedir. *Milis* veya ona yakın olumlu çağrışımlar içeren *gerilla* sözcükleri yerine olumsuz çağrışım içeren *çetenin* kullanılıp kullanılmayacağı çevirmenin karar vermesi gereken bir güçlüğü ifade etmektedir. Çevirmenin kendi ulusu söz konusu olduğunda olumlu çağrışımlı, başka bir ulus söz konusu olduğunda olumsuz çağrışımlı sözcüklerin tercih edilmesi çevirmenin kendi toplumsal ve ulusal aidiyetinin beklenen bir sonucu olarak görülmelidir:

[1] Mais il est populaire dans l'armée où il est surnommé Sakallı Nureddin ("Nureddin l'ours") car en Macédoine à l'époque où il combattait les guérillas séparatistes slaves et grecques, il avait adopté un ourson qui le suivait partout⁴¹.

[1'] Fakat Sakallı Nureddin ("Ayı Nureddin") lakabıyla anıldığı orduda sevilmektedir, zira Makendonya'da ayrılıkçı Slav ve Yunan çetelerine karşı savaşırken her gittiği yere peşinden giden bir ayı yavrusunu sahiplenmiştir.

Askerlikle ilişkili olarak bütüncüye kaydedilmiş olan adlardan *tués*'nin çevirisinde *ölü*, *şehit*, *kayıp* seçeneklerinden hangisinin kullanılacağı yazarın, çevirmenin ve ölenin ulusal aidiyetine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Örnekte yazar açısından Türklerin

41 Fabrice Monnier, *1916 en Mésopotamie*, CNRS Éditions, Paris 2016, s. 98-99.

öteki konumunda olması, onu *ölü* tercihine doğru yöneltirken, alıntı yaptığı Mukbil Bey'in Türk olması yazarın yararlandığı kaynak metinde *şehit* sözcüğünün kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Öte yandan, kitap yazarının yabancı oluşu çevirmenin yazar adına belli aidiyetlere özgü tercihler yapma konusunda dikkatli olmasını gerektirmektedir. Nitekim verdiğimiz örnekte çeviri tercihi *vefat eden*'den yana kullanılırken görece yansız bir tercih benimsenmiştir:

[2] Dans l'affaire, les Turcs auraient perdu environ 2 000 hommes pour 315 tués et blessés chez les défenseurs, plus 67 autres dans d'autres secteurs. Selon le commandant Moukbil bey, les pertes ottomanes ont été bien moindres, il admet tout de même 907 tués et 18 autres blessés ou blessés, dont 13 officiers tués et 18 autres blessés⁴².

[2'] Olayda Türkler 2.000 askerlik bir kayıp verirken, İngilizlerin kaybı, ölü ve yaralı 315 askere ek olarak diğer bölgelerdeki 67 asker olmuştur. Komutan Mukbil Bey'e göre, Osmanlıların kaybı çok az olmuştur, fakat aralarında vefat eden 13, yaralanan 18 subayın da bulunduğu 907 askerin kayıp verildiğini kabul etmektedir.

Coğrafyaya ilişkin olup çevirisinin güçlük yaratabileceği düşünülen sözcüğünün (45) yarıya yakın bir bölümü (20) şehir adlarından oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla bölge (9), ülke (3), mekân (3), sıfat (2) ve yeryüzü şekli (2), 1'er kanal, dağ ve halk adının yanı sıra, 1 de belirteçten oluşmaktadır. Coğrafya adlarına ilişkin temel sorun örneğin belli bir şehrin Fransızcada, Türkçede ve Arapçada nasıl adlandırıldığına ilişkin bilgilere erişimi sağlayacak güvenilir ve eksiksiz bir kaynak eksikliğidir. Bu anlamda İsmail Hami Danişmend'in *Tarih ve Coğrafya'ya Ait Değişik İsimler* adlı tarihi belli olmayan yapıtı dışında ciddi bir kaynağa erişilememiştir. Oysa bu tür bir kaynak çeviri açısından iki temel gerekçeyle yaşamsal öneme sahiptir. Bu gerekçelerden ilki adı geçen özel adın Türkçede nasıl adlandırıldığı bilgisine güvenilir bir kaynaktan erişebilmektir. İkincisi ise gerek kaynak dilde gerekse de Türkçede aynı adın nasıl yazılacağına ilişkin bilgiye erişme ihtiyacıdır. Fransızcada Ctésiphon, Ktésiphon veya Ktisiphôn⁴³, Türkçede çeşitli kaynaklara göre Selmanpak, Selman-ı Pak, Selman-ı Pâk olarak adlandırılan şehrin adı bu anlamda dikkate değer bir örnektir. Benzer biçimde kaynak metinde Ras Al-Aîn'in Resülâyn; Dujaila'nın Düceyil, Duceyl şeklinde çevrildiği durumlarda yazım biçimleri doğrulanmaya muhtaç bir tercihtir. Çünkü alanyazında konuyla ilgili başvuru kaynağı olarak kullanılan makalelerde veya uzmanlık metinlerinde aynı özel adın yazımı konusunda çok farklı tercihlerle karşılaşılmaktadır.

Yönetim alanına ilişkin terim ve sözcük sayısı 23 olarak belirlenmiştir. Bunlardan Fransızca *possession, principauté, potentat, monarque* gibi sözcüklerin *müstemleke, prenslik, beylik, hükümdar* seçenekleriyle karşılanması mümkün olmakla birlikte belirtilen dönem için hangisinin kullanılması gerektiği tarih ve yönetim alanına uzak çevirmen için sorun

42 Monnier, a.g.e., s. 124.

43 İsmail Hami Danişmend, "Tarih ve Coğrafyaya Ait: Değişik İsimler", *Fransızca – Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu*, Kaynak Kitabevi, İstanbul t.y., s. 1905-2192.

yaratabilmektedir. Benzer biçimde *grand visir*'in *başvezir* ya da *sadrizam* seçeneklerinden hangisiyle çevrileceği metnin ait olduğu döneme ilişkin bilgiyi gerektirmektedir. Yine yönetim alanına ait terimlerden olup yazar tarafından İngilizce olarak kullanılan *India Office à Londres* (*Londra'daki Hindistan Dairesi*) gibi tercihler çevirmeni kimi tercihlere zorlamaktadır. Bu örnekte olduğu gibi yazarın tercihi korunup hiçbir açıklama yapılmayabileceği gibi, dipnotta Türkçesinin verilmesi ya da Türkçeye çevrilmesi, buna karşılık dipnotta İngilizcesi verilerek açıklama yapılması çevirmenin yazarın tercihlerine saygısı bakımından mümkündür. Yönetim alanındaki terimler arasında *résident politique* ve *ministre résident* çevirmenin görünen anlama (siyasi sakin, ikamet eden bakan) odaklanması durumunda hataya sürüklenebileceği tercihler olarak not edilmiştir. Birincisi için *siyasi orta elçi*, ikincisi içinse *sömürge orta elçisi* kullanılmakta olup ancak çevirmenin diplomatik ve tarihsel bilgisi ya da gelişmiş bir araştırma alt edinci ile çözülebilecek sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yönetim alanına ilişkin olarak yazarın Türkçe sözcüğü ana metinde, Fransızca karşılığını ayrıç içerisinde verdiği şu örnek iki ülkedeki yönetsel düzenin farklılığının dile yansımaları olarak not edilmiştir. Bilindiği gibi *département* sözcüğü Fransızcada Türkiye'deki *il* sözcüğüne bütünüyle olmasa da büyük oranda yakın bir terim olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla yazarın *sancak* sözcüğünü ana metin, karşılığı olarak *département*'i ayrıç içerisinde verdiği durumda çevirmen ayrıç içerisi için *il* sözcüğünü önerebilmektedir:

[3] C'est notamment le cas des Bédouins du sancak (« département ») du Nedjd, des habitants du Yémen et de l'Asir, des Bédouins et des citadins du Hedjaz⁴⁴.

[3'] Necid sancağının ("ilin") Bedevileri, Yemen ve Asir sakinleri, Hicaz Bedevileri ile şehirlilerinin durumu tam da böyledir.

Ulaştırmaya ilişkin terimlerin (20) büyük bir bölümü (11) nehir taşımacılığını ilgilendirirken, bazıları gemi bölümü (2) adı iken bir bölümü demir yolu taşımacılığı (2) ile ilişkilidir. *Radeau*, *pirogue*, *gondole*, *chaland*, *vapeur fluvial*, *chaloupe*, *allègre* gibi nehir taşımacılığında kullanılan ve bazıları artık sık kullanılmayan *sal*, *oyma kayık*, *gondol*, *düz mavna* (*salapurya*), *nehir vapuru*, *şalupa* gibi sözcüklerle karşılanabilirken, bazılarının (*allègre*) karşılıkları ancak uzmanlık metinlerinde bulunabilmektedir. Nehir taşımacılığına ilişkin olup da internetteki hiçbir kaynak bulunamayan *kaleh* sözcüğünün *kelek* anlamına geldiği ancak canlı kaynak aracılığıyla belirlenebilmiştir.

Din alanına giren sözcük sayısı 18 olarak belirlenmiştir. Bunların bazıları din, mezhep, yasak eylem, birey veya niteleme amaçlı ad olarak sınıflandırılmıştır. *Charia*, *juriste*, *Tout-puissant*, *prêche*, *mécréant*, *profanation*, *infidèle*, *Unicité divine*, *Trinité*, *sacrilège*, *mazdeen*, *colon*, *prière du vendredi* gibi dinsel terimlerden *mécréant* ve *infidèle* gibi niteleme içerenlerin çevirisinde *zındık*, *dinsiz*, *Hak dininden olmayan* seçenekleri arasında seçim yapmak çevirmenin birçok değişkeni göz önünde bulundurmasını gerektirmektedir. Bazı kavramlar

44 Monnier, a.g.e., s. 55.

(Unicité divine: Tevhid; Trinité: Teslis) ise bütünüyle teknik bilgi kaynaklarına başvurmayı zorunlu kılmaktadır. Yine dinsel çağrışımı olan *colon* ve *disciple* terimleri *öğrenci*, *talebe*, *mürit* ve *tilmiz* gibi karşılıklara sahip olmaları nedeniyle seçim güçlüğü yaratabilmektedir. Dinsel terimler arasında yer alan *peygamber* karşılığı *prophète*'in *hazreti* ya da *peygamber* karşılıklarından hangisiyle karşılanacağı çevirmenin karşılaştığı güçlüklerdendir:

[4] En 632, le Prophète Muhammad meurt à La Mecque, sans héritier mâle, et sans avoir donné d'indications claires à propos de sa succession à la tête de la communauté musulmane⁴⁵.

[4'] Muhammed Peygamber 632 yılında Mekke'de vefat eder. Erkek varisi yoktur ve kendisinden sonra Müslüman toplumunun başına kimin geleceği konusunda açık talimatlar bırakmamıştır.

Çevirmenin *mezar* ya da *türbe* tercihlerinden hangisini kullanacağı da yukarıdaki gibi dinsel, ideolojik ve öznel bir konumlanmayı dışı vurabilmektedir:

[5] Nombre de chiites de Perse, au cours de leur voyage vers Kerbala et Nadjaf, s'arrêtent à al-Kazimiya, mosquée qui renferme les tombeaux de Mousa al-Khazim et Mohamed al-Taqi (7ème et 9ème imams chiites)⁴⁶.

[5'] Kerbelâ ve Necef yolunda çok sayıda İranlı Şii Musa el-Khazım ve Muhammed el-Taqi (Şii imamların 7'ncisi ve 9'uncusu)'nin mezarlarına ev sahipliği yapan el-Kazimiye camiinde durmaktadırlar.

Son olarak bütüncede *tribu*, *confédération de tribus*, *clan* ve *confrérie* toplumbilim alanında sınıflandırılmış terimler yer almakta olup bunların *aşiret*, *kabile (boy)* ve *tarikât (dernek)* şeklinde çevrilebilmeleri mümkün olmakla birlikte tam karşılıklarının belirlenebilmesi toplumbilim alanında araştırmayı gerektirmektedir:

[6] Les clans sont divisés eux-mêmes en maisons (beit) correspondant à une famille élargie⁴⁷.

[6'] Oymaklar kendi içlerinde evlere (beyt) bölünmekte, bunlar da geniş bir aileye denk gelmektedir.

Tarih söyleminde ayrıca *Assyrien*, *Arménien*, *Roum* ve *Circasien* gibi belli etnik topluluk adları bulunmakta olup *Süryani*, *Ermeni*, *Rum* ve *Çerkez* şeklinde karşılanması mümkündür. Fakat *Assyrien* örneğine ayrıntılı olarak bakıldığında, *Asurlu*, *Suriyeli*, *Mezopotamyalı* hatta *Anadolulu* şeklinde de çevrilebilme olasılığının bulunduğu görülmektedir. Çünkü Danişmend'e göre, "eski milletler Asur ismini muhtelif memleketlere tatbik etmişlerdir: 1) Bütün Kalde; 2) Mezopotamya 3) Suriye; 4) Eski Yunanlılar devrinde Anadolu bu ismi taşımıştır (...)". Dolayısıyla örneğin *Assyrien* gibi tarih söylemine ilişkin çeviride

45 Monnier, a.g.e., s. 53.

46 Monnier, a.g.e., s. 46.

47 Monnier, a.g.e., s. 54.

karşılaşılabilecek adlar çevirmenin tüm diğer söylem türlerinde olduğu bu tür söylemde de ne denli duyarlı olması gerektiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Bunların dışında siyaset, tıp, hukuk, inşaat ve tekstil gibi alanlara ait kavramlar da incelediğimiz söylem içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu kavramların anılan dönemde ve kültürde sahip oldukları anlamla bugün sahip oldukları anlamların önemli ölçüde değişmiş olma olasılığı bulunmaktadır. Bu anlamda, sözlüklerde karşılığı *tulum* olarak verilen *outré* sözcüğünün deriden yapılmış matara mı yoksa içine peynir konan tulum mu olduğu bilgisi elbette kaynak metnin sunduğu bağlamda yer almaktadır. Aynı çerçevede, örneğin asker kıyafetlerinin anılan dönemdeki adı, rengi ve biçimi önemli bir bilgi hâline gelmektedir. Sözlükler bu anlamda yeterli olmamakta, konuya ilişkin farklı metin türlerine gereksinim duyulmaktadır.

[7] Étant ici précisé que le kaki ottoman n'a pas les nuances olivâtres, plus ou moins prononcées, que l'on connait en Europe; il est plutôt d'un ton brun chaud voisin du ton «pain brûlé»⁴⁸.

[7'] Osmanlı'nın kullandığı hâki rengin, Avrupa'da bilinen, zeytin yeşilinin az ya da çok vurgulu tonlarında olmadığı belirtilmişti; daha çok, “yanmış ekmeğin” tonuna yakın sıcak kestane rengindedir.

Aynı kapsamda yer alan diğer bir örnek, Fransız bir yazarın İngiliz toplumundan söz ederken kullandığı kimi ifadelerdir. Nitekim yazar İngilizlerden söz ederken *Union Jack* ifadesini İngilizce olarak vermektedir. Çevirmenin seçeneklerinden biri yazarın tercihinin korumak olmakla birlikte bu tercihin Türk okuru için yazarın amaçladığı biçimsel etkiyi yaratıp yaratmayacağı kuşkuludur. Bu durumda diğer bir seçenek çevirmenin yeni yarattığı metinde kendi çeviri önerisini (İngiliz bayrağı) sunması, fakat bu sırada da yazarın tercihi konusunda okuru ve alan uzmanlarını çevirmenin notu şeklinde bilgilendirmesi beklenebilir:

[8] Si les Turcs doivent en être chassés, autant qu'elle s'ajoute aux grandes métropoles orientales sur lesquelles majestueusement flotte l'Union Jack⁴⁹.

[8'] Eğer Türklerin kovulması gerekiyorsa, İngiliz bayrağının üzerinde ihtişamla dalgalandığı büyük doğu metropollerini arasına katılmalıydı.

İncelediğimiz söylemde not edilmesi gereken güçlüklerden biri kaynak metinde yer alan yabancı öge *atta*'nın varlığından ileri gelmektedir. Çevirmen kaynak metinden bilgi eksiltmemek üzere zorunlu olarak yazar tercihinin uygun hareket etmektedir:

[9] Dans la réalité, c'est une tout autre affaire, car de Bassora aux positions devant Kut la route est longue, et les troupes n'arrivent en première ligne que par petits groupes, éreintés par l'inconfort du voyage, la rigueur du climat et la sous-alimentation, car il est

48 Monnier, *a.g.e.*, s. 193.

49 Monnier, *a.g.e.*, s. 45.

impossible de les ravitailler en produits frais et même en atta (farine de blé dur), ingrédient indispensable de la cuisine indienne⁵⁰.

[9⁷] Gerçekte ise durum bambaşkadır, çünkü Basra'dan Kut önlerindeki mevizlere kadar olan yol uzundur, birlikler ön saflara ancak küçük gruplar halinde, meşakkatli yolculuk, kötü hava koşulları ve yetersiz beslenme nedeniyle bitkin olarak gelmektedir. Zira bunların taze gıda, hatta Hint mutfağının demirbaş malzemelerinden olan *atta* (sert buğday unu) ihtiyacını bile karşılamak mümkün değildir.

Bulgular ve Tartışma

Tarih söyleminin çevirisi sırasında karşılaşılabilecek sözlüksel düzeydeki sorunların belirlenmesi amacıyla yürütülen çalışmada dört ana bulgu elde edilmiştir. Bu bulgulardan ilki zamana bağlı değişimlerin ve dönüşümlerin sonucu olarak kullanımdan düşmüş ve anlamsal içerik bakımından değişikliğe uğramış terimleri ilgilendirmektedir. İkincisi metinde sözü edilen toplumlara (Türk-Fransız-İngiliz-Hint) özgü askeri birliklerin, yönetsel birimlerin, yiyecek, içecek vb. öğelerin kapsam, nitelik ve nicelik bakımından örtüşmemesi ile ilgilidir. Üçüncü bulgu yer ve etnik topluluk adlarını ilgilendirmekte olup bunun iki boyutu bulunmaktadır: Birinci boyutta yer adlarına ilişkin güvenilir, güncel ve kapsamlı kaynak eksikliği yer alırken ikinci boyutta alanyazındaki sözlük dışı kaynaklarda aynı yer adlarının çok farklı şekilde kullanılıyor olması gelmektedir. Dördüncü bulgu çevirmenin, yazara bağlı tercihler nedeniyle ideolojik, dinsel, kültürel ve siyasal konumlanmaya zorlandığı sözcük seçimlerine ilişkindir.

Birinci bulgu zamanın akışı içerisinde zorunlu olarak ortaya çıkan bir sonuçtur. Doğan, Buttiens, Senior ve Ozanam gibi araştırmacılar tarafından da bulgularanan sözcüklerin olağan anlamlarının dışında kullanılması, toplumdaki değişikliklerin dile yansımaları, tarihi yansıtma biçiminde farklılıklar meydana gelmesi, sözcüklere, kavramlara, adlandırmalara ilişkin toplumsal algının değişikliğe uğraması, uzmanlık gerektiren konulardaki terim, kavram ve sözcüklerin kimi okurlar tarafından anlaşılama olasılığı bu çerçevede ortaya çıkmaktadır. Bu durumlarda çevirmen bir yanda yazarın biçimini ve tercihlerini koruma, öte yanda okurun anlama beklentisini karşılama, diğer yanda ise dönemi yansıtma kaygısı arasındaki gerilimle karşı karşıyadır. Dönemin yansıtılması temel kaygı olduğunda sinemadaki *dönem filmi* gibi *dönem çevirisi* adı verilebilecek bir çeviri türü söz konusudur. Metinlerden hareketle, yaşandığı varsayılan bir olayı dil göstergesi aracılığıyla yeniden oluşturmaya çalışmak ütopyik bir girişim olarak değerlendirilebilir. Nitekim yapılmaya çalışılan, tarihçinin anlattığı dönemdeki okur kitlesine yönelik o dönemin dilinin kullanıldığı bir metin kurgulamak değil, günümüz okur kitlesine geçmişte yaşanmış olayları anlatan bir metin üretmektir. Renk, giysi, yiyecek, yer, unvan, mevki, yönetsel veya askeri birim, ulaşım aracı gibi zaman içerisinde ya kaybolmuş ya da önemli ölçüde değişime uğramış sözvarlığını eksiksiz ve bütünüyle isabetli

50 Monnier, *a.g.e.*, s. 167.

bir biçimde bulmak ve eşdeğerliklerini sağlamak belli ölçülerde ve uygun kaynakların var olması koşuluyla mümkün olabilmektedir. Bu noktada ortaya çıkan temel sorun okur kitlesinin çeşitliliği içerisinde uzmanların ve ortalama okurların beklentilerinin ayrışmasıdır. Uzman niteliğindeki kitlenin beklentisi dönemin her yönüyle yansıtılmasıyla ortalama okurun böyle bir beklentisi olamayabileceği gibi bu yönde bir farkındalık sergilemesi de beklenmeyebilir. İkinci gruptakilerin temel kaygısı, yazarın bakış açısından anlatılan döneme ilişkin olayları en az çabayla anlamaya çalışmak olacaktır. İkinci bulgu yukarıda ele alınan bulguyla belli ölçüde koşutluk sergilemektedir. Özellikle askerî ve yönetsel alanı ilgilendiren terimlerin yaklaşık eşdeğerleriyle veya benzerleriyle karşılanması yine okur kitlesinin uzmanlık ve farkındalık düzeyi ölçüsünde önem kazanmaktadır. Bu yönüyle çevirmen, çeviri seçeneklerine karar veren baş sorumlu ve yetkili olarak önemli bir sorumluluk üstlenmektedir. Ozanam'ın örneklerinden Amyot'da somutlaşan, dönemi önceleyen, Bercheure'de ise okuru önceleyen yaklaşımlardan birini seçme kararı çevirmene düşmektedir. Bu noktada, çevirmen açısından karar verilmesi en kolay durum yazarın hata yaptığının açıkça belli olduğu durumlardır. Bizim düşüncemizde, yazarın Kurban mı, Ramazan mı olduğu anlaşılacak biçimde *Bayram Bayramı*⁵¹ ifadesi bunun belirgin örneklerindedir.

Üçüncü bulgu yukarıdakilerle karşılaştırıldığında çevirmeni daha fazla ikileme bırakma olasılığı bulunan bir nitelik taşımaktadır. Çünkü özellikle yer ve budun adlarına ilişkin güvenilir, güncel ve görece zengin bir Türkçe kaynağın, bizim bilgimiz çerçevesinde, elde bulunmuyor oluşudur. Fransızcada genellikle özel adlar sözlüğü şeklinde bulunan örnekler ne yazık ki Türkçede ya çok eski ya da içerik bakımından sınırlıdır. Bu da çevirmeni sözlük dışı kaynaklara başvurmaya yöneltmektedir. Dolayısıyla çevirmen öncelikle zaman kaybetmekte ardından da kaynakların birçoğunda aynı yer veya kavim adına ilişkin seçimler biçimsel bakımdan büyük farklılık göstermektedir.

Son bulgu, yazarın seçimlerine bağlı kalmaya çalışan çevirmeni bu tercihi nedeniyle metin, kişi, olay ve olgu karşısında belli bir ideolojik, dinsel, siyasal ve kültürel konuma oturtan örneklerdir. Diğer bir deyişle, çevirmen zorunlu olarak bu yönde bir seçim yapmaktadır. Konu bir yönüyle propagandaya alet olmama, diğer yönüyle nesnel, yansız ve dürüst olma, başka bir yönüyle de sansür gibi kavramları ilgilendiriyor oluşuyla üzerinde düşünmeyi gerektirmektedir. Kacır'ın verdiği Hellert'in Hammer çevirisi örneğinde Mehmet Ata Bey'in yazarın taraf tuttuğu durumlarda *vatanperver duygularını basturmaya çalışması* ve yazar tercihlerine sadık kalması bu noktadaki önemli bir örnektir. Bizim bütüncemizdeki *ölü, şehit, gerilla, çete* tercihleri ile yazarın İngiliz ve Türk halklarına, askerlerine, kahramanlarına yönelik (Albion, Union Jack, peygamber, hazreti vb.) seslenme ve nitelendirme biçimleri bu kapsamdadır.

51 Monnier, *a.g.e.*, s. 225.

Sonuç ve Öneriler

Elde edilen bulgular ve alanyazında yer alan veriler tarih söyleminin çevirisi sırasında karşılaşılabilecek sözlüksel sorunların çoğunlukla zaman içerisinde kullanımdan düşmüş, dönüşüme uğramış, anlamsal olarak farklılaşmış, çevirmeni ideolojik ve kültürel bir konum benimsemeye zorlayan kavramlarla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çevirmenin kaynak metne, yazara, okura veya erek metne öncelik tanınmasına bağlı olarak farklı niteliklerde metinler üretmeye çalışırken bir yandan da uzman beklentilerini göz önünde bulundurmaktadır. Bütün bu beklentiler ağı içerisinde çevirmenin tercihlerini belirleyen temel değişken kuşkusuz okur kitlesinin geneline özgü özelliklerdir. Çünkü tarih söyleminin yazarı her ne kadar belli bir alana özgü teknik söylem üretiyor olsa da hedef kitlesi yalnızca alan uzmanları değildir.

Araştırma verileri tarih söyleminin sözlüksel düzeyde teknik söylem özellikleri taşıdığını ortaya koymaktadır. Nitekim askerlik, coğrafya, toplumbilim, ulaştırma ve yönetim gibi çok farklı alanlara özgü terimlerle karşılaşılmaktadır. Üstelik bu terimlerin tarihin belli bir dönemindeki karşılıklarına ilişkin artzamanlı bir inceleme gereği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ancak uzmanların ve uzmanlarca üretilmiş kaynakların yardımıyla çevrilebilecek niteliklerde bir girdi türü söz konusudur. Bu sonuç çevirmen eğitimi sürecinde teknik söylemler arasında tarih söylemine de yer verilmesi gerektiği düşüncesini akla getirmektedir.

Tarih söyleminin teknik söylem özellikleri taşıdığı açık olmakla birlikte çevirisinde benimsenen yaklaşım teknik söylemlerinkiyle her açıdan aynı değildir. Çünkü teknik söylemlerin çevirisinde önemli olan biçemden çok içerik, diğer bir deyişle söylemin bilgi yüküdür. Nitekim sözcüklerin genellikle tek anlam taşıdığı ve özelliğin görülmediği bir söylem türüdür. Öte yandan tarih söylemi aynı zamanda bir anlatı olduğundan biçem de önem taşımaktadır. Diğer bir deyişle, daha fazla okura ulaşabilmek kaygısıyla estetik etki yaratma gereksiniminin hissedildiği bir söylem türü söz konusudur. Buna ek olarak, tarihsel olayların farklı uluslar açısından taşıdıkları değer ve çağrışımlar farklı olduğundan yazar sözcük seçimleri aracılığıyla kendisini metne, metinde sözü edilen toplumlara ve olaylara göre konumlandırmaktadır. Bu konumlandırmanın ideolojik, dinsel, kültürel ve siyasal birtakım sonuçları olduğundan çevirmen yeni hedef kitlenin beklentileri ve gereksinimleri doğrultusunda *dönem çevirisi* biçiminde adlandırılacak bir yaklaşımla erek metin üretmektedir. Bu koşullar altında düşünüldüğünde çevirmen için temel kaygıların öncelikle okurdan gerçekleri saklamamak, ardından yazarın ideolojik, kültürel ve siyasal önyargılarını veya hatalarının taşıyıcısı ve sürdürücüsü olmamak, son olarak meslek etiğini göz ardı etmemek olduğu görülmektedir.

Araştırma ile elde edilen diğer önemli sonuç günümüzde tarih söylemi çevirisi yapanlar için yer ve budun adlarına ilişkin güvenilir bir veri kaynağı bulunmadığının gözlenmiş

olmasıdır. Uluslararası örnekler ve günümüz bilgisayar teknolojisinin ulaştığı nokta göz önünde bulundurulduğunda bu konunun dilbilim, terimbilim, yer adları bilimi, sözlük bilimi, tarih ve coğrafya uzmanlarının iş birliğiyle ulusal düzeyde ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: Y.P., M.K.; Veri Toplama: Y.P., M.K.; Veri Analizi /Yorumlama: Y.P., M.K.; Yazı Taslağı: Y.P., M.K.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: Y.P., M.K.; Son Onay ve Sorumluluk: Y.P., M.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: Y.P., M.K.; Data Acquisition: Y.P., M.K.; Data Analysis/ Interpretation: Y.P., M.K.; Drafting Manuscript: Y.P., M.K.; Critical Revision of Manuscript: Y.P., M.K.; Final Approval and Accountability: Y.P., M.K.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aksoy, Berrin, “Sosyal Bilimler Metinleri Çevirisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2 (1998), s. 21-27.
- Birkan-Baydan, Esra, “Çeviri Eğitiminde Çeviri/Çevirmenlik Edinci: Problem Çözme ve Karar Verme Konusunda Bir Farkındalık Uygulaması”, *İ. Ü. Çeviribilim Dergisi*, 7 (2013), s. 103-125.
- Benjamin, Walter, “Çevirmenin Görevi”, çev. A. Cemal, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 23-35.
- Buttiens, Michel, “Les Documents parlementaires: jusqu’à quel point les traductions de documents historiques ont-elles en elles-mêmes une historique?”, *Meta*, 3/49 (2004), s. 475-480.
- Danişmend, İsmail Hamdi, *Tarih ve Coğrafyaya Ait: Değişik İsimler. Fransızca – Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu*, Kaynak Kitabevi, İstanbul t.y.
- Dobossy, Lázsló, “Sanat Yapıtı ve Estetik Araştırmalar Konusu Olarak Çeviri”, çev. Sema Rifat, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 83-85.
- Doğan, Şaban, “Tarihî Tıp Metni Çalışmalarında Karşılaşılan Sorunlar Üzerine”, *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (2006), s. 257-269.
- Guidère, Mathieu, *Intraduction à la traductologie*, De Boeck Supérieur, Louvain-la-Neuve 2016.
- Friedrich, Hugo, “Çeviri Sanatı Üzerine”, çev. Ayşenaz Koş - Melike Yılmaz, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 77-81.
- Kacı, Tuğba İsmailoğlu, “Hammer Tarihi’nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine”, *Vakanivüs - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2016), s. 262-279.

- Karadağ, Ayşe Banu, “Çeviri Yoluyla Geçmiş, Şimdi ve Gelecek Arasında Köprüler Kurmak”, *Çeviribilimde Araştırmalar*, ed. S. Taş, Hiperlink Eğitim İletişim Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 31-58.
- Ladmiral, Jean-René, “Genel Çeviribilim Sorunları”, çev. Mehmet Rifat, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 137-148.
- Monnier, Fabrice, *1916 en Mésopotamie*, CNRS Éditions, Paris 2016.
- Ortaylı, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat Ltd. Şti, Ankara 2011.
- Ozanam, Anne-Marie, “Traduire et retraduire les textes de l’Antiquité gréco-latine”, *Traduire Revue française de la traduction*, 218 (2008), s. 14-28.
- Paz, Octavio, “Söz Sanatı ve Söze Bağlılık Açısından Çeviri”, çev. Ahmet Cemal, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 97-106.
- Popoviç, Anton, “Çeviri Çözümlemesinde ‘Deyiş Kaydırma’ Kavramı”, çev. Yurdanur Saylam, *Çeviri Seçkisi II: Çeviri (bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 87-92.
- Senior, Nancy, “Of Whales and Savages. Reflections on Translating Louis Nicolas’ Histoire naturelle des Indes occidentales”, *Meta*, 3/49 (2004), s. 462-474.
- Toury, Gideon, “Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü”, çev. Arzu Eker, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 149-164.
- Uçan, Hilmi, *Dilbilim, göstergebilim ve edebiyat eğitimi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Vermeer, Hans J., “Çevirinin Doğası - Bir Özet”, çev. Şebnem Bahadır - Dilek Dizdar, *Çeviri Seçkisi II Çeviri(bilim) Nedir?*, haz. Mehmet Rifat, Sel Yayınları, İstanbul 2008, s. 165-172.
- Yıldırım, Ali - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınları, Ankara 2008.